

Prästernas karriärer, rörlighet och förhållande till lokalsamhällena i Viborgs stift 1650–1710

Att bli präst var en av de viktigaste karriärmöjligheterna för utbildade unga män från ståndsfamiljer i 1600-talets Sverige. De flesta som sökte sig till prästbanan kom själva från prästfamiljer, men en del kom också från andra stånd och samhällsgrupper. I det mest östliga stiftet i riket, Viborgs stift, skickade inte bara prästfamiljer utan även tjänstemanna- och borgarfamiljer sina söner till präststudier. När församlingsnätverket blev tätare behövdes allt fler präster, vilket ledde till att prästutbildningen utvecklades under förra hälften av 1600-talet. Under seklet blev prästutbildningen effektivare och antalet lägre prästtjänster ökade, vilket resulterade i en ökad konkurrens om de lediga pastoraten.¹ Denna uppsats visar att en betydande del av prästerna under 1600-talets sista hälft i Viborgs stift var utsocknes och kom till församlingsgemenskapen från andra orter. För att få högre tjänster och förbättra sin ekonomiska situation blev kaplaner tvungna att söka tjänster utanför sina födelseorter.

Prästernas rörlighet är ett exempel på hur prästkarriärernas utveckling också fick effekter på lokal nivå. Denna uppsats behandlar prästernas karriär och deras förhållande till församlingsborna i Viborgs stift under åren 1650–1710. I uppsatsen utreds först hurdan prästkarriären var i Viborgs stift och vilka förändringar som skedde under denna period. Var utbildades prästerna, hur fördelades tjänsterna mellan

Undersökningen har stötts av Svenska litteratursällskapet i Finland och av Alfred Kordelins stiftelse.

1. Pentti Laasonen, *Johannes Gezelius vanhempi ja suomalainen täysortodoksia*, Finska kyrkohistoriska samfundets handlingar 103 (Helsinki 1977), s. 110.

VERTAISARVIOITU
KOLLEGIALT GRANSKAD
PEER-REVIEWED
www.tsv.fi/tunnus

övre och lägre befattningar, hur stor andel av kaplanerna och kyrkoherdarna kom till sina församlingar från andra orter och hur stor del av prästerna verkade som militärpräster under sin karriär? Utifrån en prosopografisk databas som jag har konstruerat svarar jag på dessa frågor och undersöker den regionala indelningen samt den temporala förändringen av dessa faktorer. Motsvarande kvantitativa uppgifter är inte tillämpliga från andra svenska stift, men man kan i viss mån göra jämförelser med omständigheter i andra stift utifrån tidigare forskningslitteratur. Efter analysen av databasen fokuserar jag på kyrkoherdarnas position i lokalsamhällena genom att fördjupa mig i fall som har valts ut ur materialet. I det här avsnittet undersöker jag närmare den påverkan som prästernas karriärutveckling och mobilitet hade på lokalsamhällena genom en närläsning av domböckerna. Hur gestaltade sig prästernas och församlingsbornas förhållande i olika fall och vilka faktorer var avgörande? Jag strävar inte efter att uttömmande behandla tematiken kring förhållandet mellan kyrkoherden och lokalsamhället, utan jag vill snarare visa att det var en mångfasetterad företeelse som påverkades av en mängd olika värden, normer och strukturer.

I sin klassiska undersökning av det tidigmoderna prästerskapet har Gunnar Suolahti hävdatt att förhållandet mellan prästen och församlingen generellt var fridfullt och bra i situationer där prästfamiljen hade vistats på orten i flera generationer, medan "ett tyst krig" kunde pågå i församlingar där prästen var utsocknes.² Under de senaste åren har prästerskapets förhållande till lokalsamhället väckt ett växande intresse hos historikerna. Ella Viitaniemi har granskat förhållandet mellan kyrkoherden och lokalsamhället i kontexten för Kumo stenkyrkas byggprocess och lyft fram de problem som en präst kunde möta när han kom till lokalsamhället från annan ort i slutet av 1700-talet.³ Mikko Hiljanen å sin sida har behandlat förhållandet mellan kyrkoherdar och församlingsbor på 1500-talet utifrån klagomålsmaterial. Enligt honom handlade allmogens klagomål mot prästerna vanligen antingen om ekonomiska konflikter, om prästen som person eller om hans ämbetsutövning. Klagomål mot prästerna fördes ändå fram rela-

2. Gunnar Suolahti, *Suomen papisto 1600- ja 1700-luvuilla* (Porvoo 1919), s. 42.

3. Ella Viitaniemi, *Yksimielisyydestä yhteiseen sopimiseen. Paikallisyhteisön poliittinen kulttuuri ja Kokemäen kivikirkon rakennusprosessi 1730–1786*, Acta Universitatis Tamperensis 2158 (Tampere 2016), s. 226–247.

tivt sällan, vilket beskriver det i allmänhet goda och nära förhållandet mellan prästerna och lokalsamhället. Kyrkoherdarna fungerade också som förmedlare mellan allmogen och centralmakten.⁴

Liksom Hiljanen och Viitaniemi har många andra forskare också intresserat sig för prästerskapets samhälleliga roll, maktrelationerna mellan staten och kyrkan, eller för rikets politiska kultur.⁵ En ansevärd del av forskningen rörande det tidigmoderna prästerskapet i Sverige har fokuserat på prästtillsättningar, där det centrala för undersökningen förutom själva sökandet av tjänsten, även varit förhållandet mellan å ena sidan staten och domkapitlen, å andra sidan församlingsborna under prästvalet.⁶ Tidigare forskning har också behandlat prästernas olika tjänsteuppgifter och prästtjänstens praktik samt dess normer och ideal.⁷ Även prästernas roll som spridare av statlig information och propaganda i det tidigmoderna Sverige har undersökts.⁸ Lokalhistoriska verk, där ortens prästerskap vanligen behandlas genom att man i huvuddrag beskriver deras verksamhet, bildar en central del av prästforskningen i Finland. Ändå har prästerna i lokalhistoriska verk ofta

4. Mikko Hiljanen, 'Det finska prästerskapets roll i allmogens klagomål till kungs under Vasatiden (cirka 1550–1610-talet)', *Historisk Tidskrift för Finland* (HTF) 103 (2018:4), s. 494–495.
5. Till exempel Cecilia Ihse, *Präst, stånd och stat. Kung och kyrka i förhandling 1642–1686* (Stockholm 2005); Esko M. Laine, 'Papisto ja yhteiskunta Suomessa 1600-luvulla', *Historiallinen arkisto* 105 (1995). Se även Luise Schorn-Schütte, 'Priest, preacher, pastor. Research on clerical office in early modern Europe', *Central European History* 33 (2000:1).
6. Tore Heltander, *Prästtillsättningar i Sverige under stormaktstiden. Tiden före kyrkolagen 1686*, Skrifter utgivna av Svenska Kyrkohistoriska föreningen 2 (Uppsala 1955); Peter Lindström, *Prästval och politisk kultur 1650–1800*, Skrifter från institutionen för historiska studier 4 (Umeå 2003); Pentti Laasonen, *Papinvirkojen täyttö Suomessa myöhäiskaroliinisena aikana 1690–1713*, Finska kyrkohistoriska samfundets handlingar 124 (Helsinki 1983); Eero Matinoli, *Porvoon hiippakunnan papinvaalit ja papinvirkojen täyttämisen aikakautena 1721–1808. Sosiaalishistoriallinen tutkimus*, Turun yliopiston julkaisuja, Sarja B, Humaniora 66 (Turku 1957); Antti Räihä, 'Lutheran clergy in an orthodox empire. The appointment of pastors in the Russo-Swedish borderland in the 18th century', *Perichoresis* 13 (2015:2).
7. Febe Crafoord, "Läter all ting ährligha och skickeliga tilgå". *Prästerskapet i 1600-talets Sverige* (Stockholm 2002); Carin Bergström, *Lantprästen. Prästens funktion i det agrara samhället 1720–1800. Oland-Frösåkers kontrakt av ärkestiftet* (Stockholm 1991). I sin avhandling granskade Bergström prästkarriärens förändring under 1700-talet utifrån ett kontrakt.
8. Anna Maria Forssberg, *The Story of War. Church and Propaganda in France and Sweden 1610–1710* (Lund 2016); David Gudmundsson, *Konfessionell krigsmakt. Predikan och bön i den svenska armén 1611–1721* (Malmö 2014).

skildrats utifrån ideal och etablerade, narrativa modeller, och prästerna har snarare granskats genom sin överhetsposition än som medlemmar av lokalsamhället.⁹ Kyrkoherden hade en roll i sin gemenskap som andlig ledare och myndighet, men också som husbonde, granne och familjeöverhuvud, och till exempel uppfattningar om maskulinitet påverkade också hur hans verksamhet värderades.¹⁰

Intresset för prästerskapet i Viborgs stift har ökat de senaste åren. Tillgängligheten till källorna har förbättrats och ny forskning har bedrivits. Esko Häkli har publicerat biskops- och prostvisitationsprotokoll från det äldre Viborgs stift¹¹, och Iikko B. Voipio har redigerat en kompletterad upplaga av Viborgs stifts herdaminne.¹² Simo Heininen har å sin sida publicerat en matrikel över lektorerna i Viborgs gymnasium, vilken har varit användbar för den föreliggande uppsatsen genom information om vilka som sedermera arbetade som kyrkoherdar i stiftets församlingar.¹³ Ändå har prästerna i Viborgs stift behandlats mer sällan i historieforskningen än deras tjänstebröder i Åbo stift.¹⁴ Viborgs stift grundades år 1554, men efter ett avbrott i början etablerade sig verksamheten först år 1618. Stiftet omfattade en betydande del av det nutida södra, centrala och östra Finland, från Norra Savolax och Mellersta Finlands norra delar ända till Tavastland, Nyland, Södra Karelen, Kymmenedalen och Viborgs omgivning. Stiftets område var mycket stort, även om befolkningen här var mindre i jämförelse

-
9. Se Pirjo Markkola & Konsta Kajander, 'Paikallishistorioiden papit yhteisöissään', Pirjo Markkola et al. (toim.), *Kotiseutu ja kansakunta. Miten suomalaista historiaa on rakennettu*, Historiallinen arkisto 142 (Helsinki 2014).
 10. Se till exempel Malin Lennartsson, 'Att föregå med ett gott exempel. Våld och miss-handel i den tidigmoderna prästfamiljen', Eva Österberg & Marie Lindstedt Cronberg (red.), *Väldets mening. Makt, minne, myt* (Lund 2004); Alexander Maurits, 'Treståndsläran och den lutherske prästmannen', Yvonne Maria Werner (red.), *Kristen manlighet. Ideal och verklighet 1830–1940* (Lund 2008).
 11. Esko Häkli, *Biskops- och prostvisitationsprotokoll från det äldre Wiborgska stiftet. På basis av Albin Simolins samling kompletterade och utgivna av Esko Häkli*, Finska kyrko-historiska samfundets handlingar 231 (Helsingfors 2015).
 12. Matthias Akiander & Iikko B. Voipio, *Östra Finlands Herdaminne intill år 1868*, Bidrag till kännedom av Finlands natur och folk 176 (Helsingfors 2008).
 13. Simo Heininen, 'Viipurin lukion lehtorit 1641–1710', Petri Karonen (toim.), *Arki, kirkko, artefakti. Viipurin kulttuurihistoriaa Ruotsin ajalla (n. 1300–1710)*, Viipurin suomalaisen kirjallisuusseuran toimitteita 19 (Helsinki 2017).
 14. Jämför till exempel Kyösti Väänänen, *Turun hiippakunnan paimenmuisto 1554–1721*, Studia Biographica 9 (Helsinki 2011–), tillgänglig på: <https://kansallisbiografia.fi/paimenmuisto> (hämtad 26.4.2021), URN:NBN:fi-fe201101191118.

med andra stift i rikets mer centrala områden.¹⁵ I denna undersökning inkluderar jag inte Kexholms län. Kexholm och Ingermanland införlivades med Sverige år 1617, och de administrativa och religiösa omständigheterna i dessa områden avvek från andra områden i riket. Kexholms län var en del av Viborgs stift medan Ingermanland utgjorde ett eget kyrkligt förvaltningsområde från år 1641, under ledning av en superintendent i Narva.¹⁶

Varför ska man forska i prästernas karriärutveckling? Skaparna av den öppna databasen *Clergy of the Church of England (CCED, 1540–1835)*¹⁷ motiverade sitt projekt, som inleddes år 1999, i synnerhet med att kyrkan var den viktigaste sysselsättaren av utbildade män i det tidigmoderna England. Därför är kunskap om prästprofessionens dynamik, både som en bredare helhet och på en individuell nivå viktig för att kunna förstå inte bara kyrkohistoriska utan också social- och kulturhistoriska fenomen. Genom en kvantitativ undersökning kan man svara på grundläggande frågor till exempel om prästernas antal i ett visst område, men också systematiskt forska i mer komplicerade utvecklingsförlopp, såsom prästernas migration och utbildningens utveckling.¹⁸ I denna uppsats är min avsikt att förena den kvantitativa analysen med mikrohistoriska fallstudier och granska inte bara prästernas karriärutveckling utan också dess påverkan på individuella prästers och lokalsamhällens liv.

-
15. Simo Heininen, 'Vanha Viipurin hiippakunta 1554–1711', Simo Heininen et al., *Viipurin – Porvoon – Tampereen hiippakunnan historia 1554–2004* (Helsinki 2005).
 16. Antti Kujala, 'Viipurin Karjala, Käkisalmen lääni ja Inkerinmaa Ruotsin suurvaltakaudella 1617–1710', Yrjö Kaukiainen et al. (toim.), *Viipurin läänin historia 3. Suomenlahdelta Laatokalle* (Joensuu 2010), s. 358. Om Kexholms län och Ingermanland på 1600-talet, se även Kimmo Katajala, *Suurvallan rajalla. Ihmisiä Ruotsin ajan Karjalassa* (Helsinki 2005); Kasper Kepsu, *Den besvärliga provinsen. Reduktion, skattearrendering och bondeoroligheter i det svenska Ingermanland under slutet av 1600-talet* (Helsingfors 2014), s. 50–51; Pentti Laasonen, *Novgorodin imu. Miksi ortodoksit muuttivat Käkisalmen läänistä Venäjälle 1600-luvulla?* (Helsinki 2005); Mika Sivonen, *Me inkerikot, vatjalaiset ja karjalaiset. Uskonnollinen integrointi ja ortodoksien vähemmistön identiteetin rakentuminen Ruotsin Inkerissä 1680–1702* (Helsinki 2007).
 17. *Clergy of the Church of England Database*, tillgänglig på: <https://theclergydatabase.org.uk> (hämtad 26.4.2021).
 18. Arthur Burns, Kenneth Fincham & Stephen Taylor, 'Reconstructing clerical careers. The experience of the clergy of the church of England database', *Journal of Ecclesiastical History* 55 (2004:4). För studier som har utnyttjat databasen, se till exempel Sara Slinn, *The Education of the Anglican Clergy 1780–1839*, *Studies in Modern British Religious History* 35 (Woodbridge 2017).

Källor och metoder

Databasen *Prästerna i Viborgs stift 1650–1710* som jag har sammanställt omfattar biografiska uppgifter om de 514 präster som var verksamma som kaplaner eller kyrkoherdar i Viborgs stift under perioden för denna undersökning, med undantag för Kexholms län. I området för undersökningen fanns det sammanlagt 78 församlingar, av vilka 22 var kapellförsamlingar. I allmänhet arbetade en kyrkoherde och en kaplan i varje församling, men i större församlingar fanns det ofta två och i städerna till och med tre kaplanstjänster. I varje kapellförsamling verkade en kaplan. Den stora majoriteten av prästerna arbetade på landsbygden och ungefär en tiondel i de största städerna Viborg, Borgå och Helsingfors.¹⁹

Jag har sammanställt databasen *Prästerna i Viborgs stift 1650–1710* genom att löst följa den prosopografiska metodens principer. Enligt dessa väljs individer till en undersöknings fokusgrupp utifrån en förenande faktor, och forskaren samlar om möjligt in samma uppgifter om varje person i fokusgruppen. Databasen bör också analyseras.²⁰ I den här undersökningen är kriteriet för urvalet att personen varit verksam som kyrkoherde eller kaplan i Viborgs stift mellan åren 1650 och 1710.²¹ I databasen har jag lagrat alla tillgängliga biografiska uppgifter om varje präst med hjälp av matriklar och biografiska databaser samt kompletterat uppgifterna med hjälp av lokalhistoriska verk.

-
19. Förutom dessa grundades staden Veckelax (nutida Fredrikshamn) år 1653. Under tiden som undersöks här fanns ingen egentlig stadsförsamling i Veckelax, men åtminstone en stadspredikant arbetade i staden på 1660- och 1670-talen. Se Akiander & Voipio, *Östra Finlands Herdaminne intill år 1868*, I, s. 108–116. Även städerna Kuopio och Nyslott grundades under sista hälften av 1600-talet, men dessa försök var inte framgångsrika och de grundades senare ånyo. Se Veijo Saloheimo, *Savon historia II: 2. Savo suurvallan valjaissa 1617–1721* (Kuopio 1990), s. 352–369.
 20. Merja Uotila, "Tavallisuuden tavoittelua. Prosopografia elämäkerrallisen tutkimuksen välineenä", Heini Hakosalo et al. (toim.), *Historiallinen elämä. Biografia ja historian-tutkimus*, Historiallinen arkisto 141 (Helsinki 2014); Pirita Frigren, *Kotisatamassa. Merimiesten vaimot, naisten toimijuus ja perheiden toimeentuloehdot 1800-luvun suomalaisessa rannikkokaupungissa*, Jyväskylä studies in humanities 277 (Jyväskylä 2016), s. 57–59.
 21. Mikko Hiljanen har forskat i 1500-talets präster med hjälp av den prosopografiska metoden och begränsat forskningsgruppen på samma sätt på grund av verksamheten i kyrkoherde- och kaplanstjänster. Se Mikko Hiljanen, *Suomalaiset kirkkoherrat Ruotsin valtion rakentajina 1550-luvulta 1610-luvulle*, JYU dissertations 67 (Jyväskylä 2019), s. 44–47.

Uppgifterna som finns tillgängliga om prästerna under denna period varierar så mycket att det inte har varit möjligt att samla exakt samma uppgifter om varje präst, vilket betyder att många luckor återstår i databasen. Databasen baserar sig på sekundära källor som har sammanställts av tidigare forskare. Trots det innehåller min forskning också ett stort antal kvalitativa uppgifter som baserar sig på arkivkällor, med hjälp av vilka jag har kompletterat uppgifterna i databasen för några av prästerna. Granskningen av en stor grupp är nyttig därför att den möjliggör en kartläggning av generella trender, men också för att man med hjälp av databasen kan sätta in en individs verksamhet i en kontext.²² Samtidigt kan man genom tabelleringen hitta individer för en djupare analys och för en belysning av valda teman.

Jag har använt prästmatrikeln *Östra Finlands Herdaminne intill år 1868* som utgångspunkt vid identifieringen av prästerna i Viborgs stift. Iikko B. Voipio har redigerat denna nyutgåva av Matthias Akianders (1802–1871) *Herdaminne för fordna Wiborgs och nuvarande Borgå stift* (1868) och publicerat den med senare kompletteringar och rättelser.²³ I herdaminnet uppräknas alla prästerna i Viborgs stift systematiskt i alfabetisk församlingsordning – en tjänstegrupp åt gången. Matrikeln innehåller också biografiska uppgifter för de präster om vilka författaren har kunnat samla uppgifter. För perioden fram till mitten av 1600-talet var det vanligen bara möjligt att anteckna prästens namn och tjänsteår, eller en grov uppskattning av dem, men efter det innehåller matrikeln ofta även namn på makor, barn och ibland också föräldrar, uppgifter om utbildning och karriärfaser samt prästens efterföljande generationer. Generellt presenteras en del av dessa uppgifter för varje enskild präst. I fråga om några präster har biografiska uppgifter ytterligare kompletterats med transkriptioner av enskilda källdokument, särskilt brev. För varje församling går Akiander också igenom dennas grundande och olika faser. Akiander skrev sitt tvådelade herdaminne under fyra årtionden vid sidan om sitt arbete, och med tanke på periodens bristfälliga forskningsomständigheter blev det ett verkligt stor-

22. Hiljanen, *Suomalaiset kirkkoherrat*, s. 47.

23. Matthias Akiander, *Herdaminne för fordna Wiborgs och nuvarande Borgå stift*: 1–2, Bidrag till kännedom af Finlands natur och folk 13–14 (Helsingfors 1868); Akiander, Matthias & Voipio, Iikko B., *Östra Finlands Herdaminne intill år 1868*, I–II, Bidrag till kännedom av Finlands natur och folk 176 (Helsingfors 2008).

verk.²⁴ Herdaminnet innehåller inte några hänvisningar till källor, varför det är svårt att kontrollera enskilda uppgifter, men i förordet redogör Akiander för de källor som han använt, och som för den föreliggande undersökningens tidsperiod huvudsakligen består av länsräkenskaper och församlingsarkiv.²⁵ I praktiken är herdaminnet den enda källa som gör det möjligt att skapa en helhetsbild av alla präster i Viborgs stift för perioden som undersöks här.²⁶ Efter det kan uppgifterna fördjupas med andra källor.

Som en annan central källa för databasen har jag använt *Helsingfors universitets studentmatrikel 1640–1852*²⁷. Den innefattar uppgifter om studenter både vid akademien i Åbo och finländska studenter vid andra universitet. Den innehåller omfattande referensuppgifter om varje student. Ytterligare har jag kompletterat informationen i databasen med hjälp av databaserna för *Finlands nationalbiografi* och *Svenskt biografiskt lexikon*, men dessa innehåller enbart uppgifter om en handfull av prästerna i Viborgs stift.²⁸ Utifrån herdaminnet och matrikelkällorna är det möjligt att samla ihop en stor mängd uppgifter och därigenom skapa en helhetsbild av prästerna i Viborgs stift som tidigare har saknats. Dessutom har jag jämfört förhållanden inom stiftet genom att dela in det i fyra områden enligt Matthias Akianders regionala indelning: församlingarna i Viborgs omgivning och Södra Karelen²⁹, Nyland, Tavastland och Savolax (se bilaga 1). Dessa områden är inte jämförbara vad gäller antalet församlingar på orterna, men i den relativa jämförelsen kan man ändå observera intressanta skillnader mellan dem.

-
24. Georg Luther, 'Akiander, Matthias', *Suomen kansallisbiografia*, Studia Biographica 4 (Helsinki 1997–) tillgänglig på: <https://kansallisbiografia.fi/kansallisbiografia/henkilo/3107>. URN:NBN:fi:sk:sks-kbg-003107 (hämtad 26.4.2021); Gunnar Soininen, 'Matthias Akiander ja hänen paimenmuistonsa käsikirjoitus', *Genos* 32 (1961), s. 93–102.
 25. Matthias Akiander, 'Förord', Matthias Akiander & Iikko B. Voipio (red.), *Östra Finlands Herdaminne. Första delen. Biskoparna samt Anjala-Kärkölä*, Bidrag till kännedom av Finlands natur och folk 176:I (Helsingfors 2008), s. 1–2.
 26. Om användning av herdaminnet som historisk källa, se även Hiljanen, *Suomalaiset kirkkoherrat*, s. 38–39.
 27. Yrjö Kotivuori, *Studentmatrikeln 1640–1852*, webbpublikation 2005, tillgänglig på: <https://ylioppilasmatrikeli.helsinki.fi> (hämtad 26.4.2021).
 28. *Finlands nationalbiografi*, Studia Biographica 4 (Helsingfors 1997–), URN:NBN:fi-fe20051410; *Svenskt biografiskt lexikon*, tillgänglig på: <https://sok.riksarkivet.se/sbl/Start.aspx> (hämtad 26.4.2021).
 29. Viborgs län under slutet av 1800-talet.

Bilaga 1. Områden och församlingar i Viborgs stift (kapell inom parentes efter moderförsamling). Sammanlagt fanns det 56 självständiga församlingar och 22 kapell. Indelningen baserar sig på Matthias Akianders indelning av områdena.³⁰

Tavastland: Hauho (Tuulos), Hollola (Asikkala, Heinola, Kärkölä, Nastola), Itis, Jämsä (Korpilahti), Kuhmois, Lampis (Koski), Laukas, Luopiois, Mäntyharju, Orimattila, Padasjoki, Rautalampi, Saarijärvi, Sysmä (Koskipää [Hartola]), Valkeala, Viitasaari (Kivijärvi)

Savolax: Idensalmi, Jockas, Jorois, Kangasniemi, Kerimäki, Kuopio, Leppävirta, Pieksämäki, Puumala, Rantasalmi, Kristina, S:t Michel (Hirvensalmi), Sulkava, Säminge

Nyland: Helsingfors stad (Helsing socken), Lapträsk (Artsjö), Nurmijärvi, Mörskom, Mäntsälä, Pernå, Borgå (Askola, Pukkila), Pyttis (Elimä), Sibbo, Tusby

Södra Karelen (Viborgs län i Akianders indelning): Joutseno, Jäskis (Kirvus), Kivinebb, Björkö, Kymmene, Lappvesi, Luumäki, Mola (Valkjärvi), Ruokolax (Rautjärvi), Savitaipale (Suomenniemi), Säkkijärvi, Taipalsaari (Klemis), Nykyrka (Kuolemajärvi), Veckelax, Vederlax, Viborg (S:t Johannis).

Utifrån databasen är det möjligt att upptäcka den utveckling som jag i andra fasen av denna undersökning har analyserat genom närläsning av narrativt material. Jag har valt ut några präster till en kvalitativ analys som baserar sig på domböcker och biskops- och prostvisitationsprotokoll. Jag har också använt Helsingfors universitets studentmatrikel som ett register, med vilket det har varit möjligt att snabbt hitta domboksfall och andra källor gällande vissa präster. En stor del av prästerna studerade inte vid universitet, men referensuppgifterna om studenter innehåller också uppgifter om deras föräldrar, även om dessa inte hade studerat vid universitet. Referensuppgifterna omfattar alltså en större del av prästerna, inte bara studenterna. Referensapparaten i studentmatrikeln är ett viktigt hjälpmedel eftersom uppgifter om prästernas verksamhet i olika socknar finns i olika domboksfall som är spridda

30. Östra Finlands Herdaminne I, s. 7–11. För kontrakt i Viborgs stift på slutet av 1600-talet, se Häkli, *Biskops- och prostvisitationsprotokoll*, s. 18–19.

inom ett enormt material. Jag har också utnyttjat lokalhistoriska verk för att lokalisera domboksfall som gäller prästerna.

Alla som forskar i den tidigmoderna tidens vardagsliv stöter vid någon tidpunkt på samma problem: källserierna har skapats av kontrollorganisationer och av den orsaken är det i första hand konflikter som avhandlas i dem. Just konflikter ledde till att förhållanden – både mellan prästen och församlingsmedlemmarna men också mer privata sådana – ventilerades i officiella forum och efterlämnade spår i källmaterialet.³¹ Ändå förde även skötseln av många vardagliga ting och ärenden prästerna till tingsstugan. Präster som stannade länge i tjänst kunde knappast undgå att någon gång hamna i rätten med sina församlingsmedlemmar. I tinget försvarade prästerna de rättigheter och förmåner som tillhörde tjänsten, övervakade prästgårdens intressen samt betalningen av lön i form av naturprodukter.³² I mitt material framträder prästerna som kommit till tinget för att till exempel kräva utbetalning av sina löneinkomster eller straff för församlingsmedlemmar som stört gudstjänstfirandet. Stridigheter som drogs inför rätta om mark, rår och skador förorsakade av djur var vanliga mellan prästerna och deras grannar. Genom sin centrala ställning fungerade prästerna som vittnen i olika brottsfall. Uppgifter om deras agerande förekommer också i rättsfall som behandlar anklagelser mot prästers familjemedlemmar. Prästerna kunde också själva bli åtalade för missbruk i prästtjänsten, även om det sällan hände. Samtidigt behandlade rätten på 1600-talet fortfarande en stor mängd administrativa uppgifter, och prästerna som centrala aktörer i lokalsamhället deltog i behandlingarna av dessa. I Viborgs stift gavs vokationer, vilka var församlingens kallelse till prästtjänst i socknen, på tinget ända fram till 1700-talet. För att bli vigd måste en prästkandidat avlägga den examen som ordnades av stiftsledningen och därefter få vokation, eller kallelse, till en viss tjänst.³³

31. För breda översikter om domboksforskning och källkritiska frågor, se Petri Karonen, 'Perspektiv och metoder inom domboksforskningen i Sverige och Finland cirka 1990–2005', Harry Lönnroth (red.), *Domboken som filologiskt och historiskt forskningsobjekt* (Uppsala 2007) och Riikka Miettinen, *Suicide in Seventeenth-Century Sweden. The Crime and Legal Praxis in the Lower Courts* (Tampere 2015), s. 46–58.

32. Viitaniemi, *Yksimielisyydestä yhteiseen sopimiseen*, s. 229–230.

33. Laasonen, *Papinvirkojen täyttö*, s. 113.

Jag har också använt biskops- och prostvisitationsprotokoll som bevarats från stiftet tack vare att församlingens omständigheter noggrant granskades under visitationer. Visitationsprotokoll och domböcker kan ofta komplettera varandra eftersom det finns luckor i båda källserierna, och det finns några socknar där bara en av dessa serier är tillgänglig. Under biskops- och prostvisitationer agerade prästerna både som kontrollutövare och som föremål för kontroll. Vid dessa tillfällen utfrågades både präster och församlingsbor direkt om deras inbördes förhållande. I detta sammanhang kunde båda parter ha skäl att tiga, men om det fanns konflikter framkom dessa ofta.³⁴ Domböcker och visitationsprotokoll, liksom andra källor som vittnar om problem och konflikter, kan man också läsa med fokus på annat än konflikterna. I studiet av dessa kan man mellan raderna även skönja drag av lokal interaktion samt av lokalsamhällets normer och tänkesätt.³⁵

De östfinländska prästernas utbildning: ökande antal universitetsstuderande, men få magistrar

Efter reformationen och i början av 1600-talet låg prästutbildningen på en låg nivå i Sverige. Under Gustav II Adolfs regeringstid genomfördes viktiga reformer och utbildningen gjordes effektivare, särskilt efter år 1620. Stiftens katedralskolor ersattes av gymnasier. Viborgs gymnasium grundades som ett av de sista år 1641, bara ett år efter att Kungliga akademien i Åbo hade grundats. Två års studier antingen vid gymnasium eller vid akademien krävdes för ordinationen. Studierna vid akademien förutsatte inte att man tidigare hade studerat vid gymnasium, utan trivialskolan fungerade som en förberedande skola inför båda lärosätena. Under 1600-talets första hälft studerade de flesta prästerna i Sverige vid ett gymnasium. Enligt Ragnar Askmark, som har studerat prästutbildningen i Sverige, utgjorde stiftet närmast slutna enheter under 1600-talets första hälft, och gymnasierna fick karaktär av stifthögskolor. Det fanns antingen en akademi eller ett gymnasium

34. Se Kuha, *Pyhäpäivien vieto*, s. 33–35. För omfattande studier över visitationsprotokollens innehåll, se Pentti Lempiäinen, *Piispan- ja rovastintarkastukset Suomessa ennen isoavihaa*, Finska kyrkohistoriska samfundets handlingar 73 (Helsinki 1967); Olle Larsson, *Biskopen visiterar. Den kyrkliga överhetens möte med lokalsamhället 1650–1760* (Växjö 1999).

35. Hiljanen, 'Det finska prästerskapets roll', s. 490–492; Kustaa H. J. Vilkkunen, *Neljä ruumista* (Helsingfors 2009), s. 306–308; Kuha, *Pyhäpäivien vieto*, s. 38.

i varje stift, och gymnasierna gav undervisning i alla ämnen som var nödvändiga för prästkandidater. Gymnasiernas struktur var även densamma som den akademiska modellen.³⁶

När den officiellt stadfästa examensordningen över ordinerade präster publicerades i 1686 års kyrkolag, var studierna vid universitet ännu inte obligatoriska, och gymnasiet nämndes som ett alternativ till dessa. Ändå kom ungefär hälften av hela rikets prästkandidater från landets universitet vid 1600-talets mitt.³⁷ I det övriga protestantiska Europa hade prästutbildningen tydligare knutits till universiteten. Till exempel i Tyskland bildade prästerna som hade studerat vid universitetet en tydlig majoritet redan vid sekelskiftet 1600, och även i Danmark krävdes sedan början av 1600-talet två års studier vid universitet före ordinationen.³⁸ Däremot studerade bara en fjärdedel av de präster som var verksamma mellan åren 1650 och 1680 i Viborgs stift vid universitet, vilket betyder att gymnasiet hade en stark ställning som utbildare av stiftets präster (tabell 1).

Trots det växte andelen präster som hade studerat vid akademien anmärkningsvärt under den period som undersöks här. Detta gäller såväl kaplaner som kyrkoherdar, men andelen studenter vid universitet som senare blev kyrkoherdar växte mer. Av de präster som var verksamma åren 1680–1710 hade 62 procent av kaplanerna och till och med 82 procent av kyrkoherdarna studerat vid universitet, vilket betyder att studierna vid universitet nu i högre grad än tidigare öppnade dörrarna till högre tjänster. De flesta prästkandidater studerade i Åbo, men särskilt från Viborgs stift reste några även för att studera i Dorpat, och en mindre del begav sig till Uppsala. Prästkandidaterna

36. Malmstedt, *Bondetro och kyrkoro*, s. 74–75, 123–126; Ragnar Askmark, *Svensk prästutbildning fram till år 1700*, Samlingar och studier till Svenska kyrkans historia 7 (Lund 1943), s. 108–116; Matti Klinge et al., *Kuninkaallinen Turun Akatemia 1640–1808* (Helsinki 1987), s. 20–48; Timo Joutsivu, 'Papeiksi ja virkamiehiksi', Jussi Hanska & Kirsi Vainio-Korhonen, *Huoneentaulun maailma. Kasvatus ja koulutus Suomessa keskiajalta 1860-luvulle*, Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 1266:I, Tiede (Helsinki 2010), s. 112–116.

37. Laasonen, *Johannes Gezelius vanhempi*, s. 54, 59. Laasonen redogör för innehållet i Gezelii *Examen ordinandorum* (1669) i sin undersökning, s. 55–59.

38. Thomas Kaufmann, 'The clergy and the theological culture of the age. The education of Lutheran pastors in the sixteenth and seventeenth centuries', C. Scott Dixon & Luise Schorn-Schütte, *The Protestant Clergy of Early Modern Europe* (Basingstoke 2003), s. 128; Malmstedt, *Bondetro och kyrkoro*, s. 74.

Tabell 1. Universitetstudierna för präster verksamma inom Viborgs stift under perioden 1650–1710

Område	År	Alla präster som studerat vid universitet	Univ. präster, %	Univ. kaplaner	Univ. kaplaner, %	Univ. kyrkoherdar (inkl. prostar)	Univ. kyrkoherdar (inkl. prostar), %
Tavastland	1650–1680	13	24,5	4	22,2	9	25,7
	1680–1710	50	72,5	26	72,2	24	75
	<i>Sammanlagt</i>	63	51,6	30	55,6	33	49,3
Savolax	1650–1680	12	18,5	3	10,3	9	25
	1680–1710	45	62,5	22	56,4	23	70
	<i>Sammanlagt</i>	57	41,6	25	36,8	32	46,4
Nyland	1650–1680	12	25,5	8	28,6	4	21,1
	1680–1710	38	82,6	15	71,4	23	92
	<i>Sammanlagt</i>	50	53,8	23	46,9	27	61,4
Södra Karelen	1650–1680	23	28	3	11,1	20	36,4
	1680–1710	56	70,9	22	53,7	34	89,5
	<i>Sammanlagt</i>	79	49,1	25	36,8	54	58,1
Alla församlingar	1650–1680	60	24,3	18	17,5	42	29,2
	1680–1710	189	70,8	85	62	104	81,9
	<i>Sammanlagt</i>	249	48,4	103	42,9	146	53,9

i Nyland och Tavastland började studera vid universitet tidigare än kandidaterna som senare tjänstgjorde i Södra Karelen och i Savolax (se tabell 1). Från dessa områden var också trafikförbindelserna till Åbo bättre än från framför allt de avlägsna församlingarna i Savolax. I områden nära Viborg kan det svaga intresset för universitetet sannolikt bättre förklaras med den starka ställning som det lokala gymnasiet hade.

I Åbo stift var det under biskop Johannes Gezelius den äldres (1664–1690) tid inte längre möjligt att bli ordinerad utan att först studera vid universitet. Gezelius klagade över att studenterna från Viborgs stift var lata med att komma till universitetet och ansåg att detta förorsakade den låga lärdomsnivå som enligt honom var vanlig hos stiftets präster.³⁹ Gezelius kan avsiktligt ha gett en dålig bild av det östra stiftet eftersom han inte till fullo kunde kontrollera prästutbildningen om studenterna från Viborg inte kom till Åbo.⁴⁰ Akademin i Åbo var avsedd för

39. Laasonen, *Johannes Gezelius vanhempi*, s. 61, 135.

40. Bilden som Johannes Gezelius hade av studenterna i Viborg kan ha påverkats av att hans son Johannes Gezelius den yngre verkade som superintendent i Narva och

att också utbilda studenter från östra Finland, men det är lätt att förstå att man där inte var ivrig att resa den långa vägen till Åbo när det egna gymnasiet också var ett giltigt och kompetent lärosäte. Studierna innebar också en stor ekonomisk satsning för familjen. Mot slutet av 1600-talet började inställningen förändras och förmodligen började också domkapitlet i Viborg se universitetsstudier som en viktig merit, särskilt vid kyrkoherdetillsättningar. Det är sannolikt att även en stor del av de präster som företog studier vid universitet fortsatte att avlägga en del av sin studietid vid gymnasiet i Viborg. Till exempel omnämns den senare kyrkoherden i Säminge, Abraham Carstenius, som student vid Viborgs gymnasium år 1690, som student i Dorpat år 1695 och år 1699 som respondent i Pernau, där han också avlade sin filosofie kandidatexamen.⁴¹

Även om en större del av prästerna fortfarande studerade vid universitet under denna period, avlade bara en liten del magisterexamen, trots att kyrkan uppskattade denna examen. I Viborgs stift hade bara 34 präster eller lite mer än 6 procent av de präster som var verksamma vid den här tiden avlagt magisterexamen. Andelen magistrar bland prästerna växte dock lite under denna tid.⁴² Dessa magistrar studerade vanligen vid flera universitet inom det svenska riket och några även vid tyska universitet, till exempel Rostock eller Wittenberg. Största delen av magistrarna arbetade som lektorer i Viborgs gymnasium under sin karriär. Enligt Askmark ansågs det inte lämpligt att utnämna en magister till kaplan.⁴³ En magisterexamen gynnade karriärutvecklingen så att drygt hälften av magistrarna blev prostar. Det var endast en, Matthias Limnander, som ”bara” blev kaplan. Han tillsattes som kaplan i Helsingfors efter Karsten Backmans död år 1709, och senast följande år gifte han sig med företrädarens dotter. Sannolikt skulle han ha avancerat i sin karriär om hans liv inte hade slutat så tidigt och olyckligt när ryska ockupanter misshandlade honom till döds år 1713.⁴⁴

därmed kände väl till förhållandena i rikets östra delar. Om Johannes Gezelius d.y., se Pentti Laasonen, *Vanhan ja uuden rajamaastossa. Johannes Gezelius nuorempi kulttuurivaikuttajana* (Helsinki 2009).

41. Databasen *Prästerna i Viborgs stift 1650–1710*.

42. Ibid.

43. Askmark, *Svenska prästutbildning*, s. 213.

44. Databasen *Prästerna i Viborgs stift 1650–1710*.

Prästkarriären i Viborgs stift: ökande mobilitet, fler kaplaner och prostar

På grund av indigenatsrätten fick prästerna bara söka tjänster i det stift där de var vigda och biskoparna vigde i princip bara kandidater som var födda i stiftet. Beroende på om en församling var konsistoriell eller regal⁴⁵ utnämndes prästen antingen av domkapitlet eller av centralmakten, och den lokala adeln hade också inflytande på prästtillsättningarna på grund av sin patronatsrätt.⁴⁶ Valet borde göras i konsensus med församlingen, men i praktiken kunde församlingsborna få sin kandidat utnämnd om denne hade tillräckliga meriter i jämförelse med andra sökande. I Viborgs stift betonade domkapitlet tjänstgöringen, utbildningen och gåvorna, det vill säga förmågan att sköta det praktiska arbetet i församlingen, som de viktigaste meriterna.⁴⁷ Både kapitlet och församlingsmedlemmarna argumenterade vanligen för en präst som var bekant för församlingen och som kunde försörja sin företrädares familj. Domkapitlet såg även till prästståndet som helhet samt de förmåner som följde med detta och prioriterade till exempel fattiga kandidater eller kandidater som försörjde stora familjer. Kapitlet tog också hänsyn till kandidatens tjänsteår, och ibland utnämndes därför mer ålderstigna kandidater än vad församlingen skulle ha önskat. Efter 1686 års kyrkolag ökade församlingens möjligheter att påverka valet och församlingsborna gavs rätt att välja lokala präster, men stiftsledningen ansvarade ändå för att säkra de mest meriterade prästerna för tjänsterna. Om församlingen inte valde den mest meriterade kandidaten låg det på domkapitlets ansvar att tillsätta en kandidat som var mer meriterad, och församlingen fick därefter nöja sig med beslutet. På så sätt var församlingens inflytande begränsat. Vid kaplanstillsättningar beaktades församlingens önskemål i högre grad än vid kyrkoherdetillsättningar. I regala församlingar kunde kungen utnämna vem han ville, men biskopen och församlingen kunde ändå föreslå kandidater.⁴⁸

45. En del av församlingarna var konsistoriella och en del regala. I prästernas privilegier ingick att domkapitlet skulle tillsätta prästerna i de konsistoriella församlingarna, och kungen skulle tillsätta dem i de regala församlingarna i samråd med biskopen.

46. Lindström, *Prästval och politisk kultur*, s. 31. Se även Malmstedt, *Bondetro och kyrkoro*, s. 76; Laasonen, *Papinvirkojen täyttö*, s. 9–20; Suolahti, *Suomen papisto*, s. 95–107; Heltander, *Prästtillsättningar i Sverige*, s. 334–388.

47. Laasonen, *Papinvirkojen täyttö*, s. 76–87.

48. Lindström, *Prästval och politisk kultur*, s. 48–51, 106–108; Suolahti, *Suomen papisto*, s. 95–134; Malmstedt, *Bondetro och kyrkoro*, s. 77–81.

I princip måste alla nya präster ha kännedom om sin kommande tjänst innan de kunde ordineras, men detta ideal förverkligades inte alltid och många präster arbetade flera år som adjunkter innan de fick en kaplantjänst. Prästkandidaterna praktiserade ofta i sina respektive fäders församlingar, men en betydande andel måste söka sina första tjänster på annat håll. Till exempel Arvid Florinus, son till kaplanen i Lampis i Tavastland Jakob Florinus och student i både katedralskolan och Kungliga akademien i Åbo, fick sin ordination i Viborgs stift sommaren 1684. Samma år verkade han som predikant först i Lampis och sedan i Mörskom i östra Nyland, och ännu år 1687 i samma befattning i Viborg. Senare, år 1687, utnämndes han till sist till kaplan i Hirvensalmi i Södra Savolax, men han avgick redan efter två år i tjänsten.⁴⁹ De svåra levnadsförhållandena under århundradet bidrog på sina håll till snabb omsättning av prästtjänsterna, när inte heller ståndspersoner förskonades från sjukdomar och andra missöden.

Antalet präster i församlingarna i Finland fördubblades under 1600-talet. Enligt Laasonen ökade antalet självständiga församlingar relativt sett mycket mindre, vilket betyder att ökningen baserar sig på nya kaplanstjänster och en ökning i annat lägre prästerskap. Detta innebar att kampen om kyrkoherdetjänsterna blev hårdare.⁵⁰ Samma trend kan man se om man granskar Viborgs stift (tabell 2). Där arbetade sammanlagt 514 präster som kyrkoherdar och kaplaner under den tid som undersöks här. Tabellen visar att det inte bara var antalet verksamma präster inom det lägre prästerskapet som växte utan även dess relativa andel av hela prästerskapet (både högre och lägre) ökade under den perioden. Under 1600-talets andra hälft grundades betydligt fler kapell som självständiga församlingar.⁵¹ Ökningen i antalet prostar å sin sida visar att kyrkans centraladministration utvecklades, och gjorde det möjligt för en större andel kyrkoherdar att också verka som prostar.

49. Databasen *Prästerna i Viborgs stift 1650–1710*.

50. Laasonen, *Johannes Gezelius*, s. 110.

51. I verkligheten minskade inte den totala mängden kyrkoherdetjänster. Tabellen visar inte det absoluta antalet tjänster, utan prästkarriärernas betoning på någondera perioden. Jag har delat in alla präster i två grupper utifrån deras tjänsteårs betoning antingen på första (1650–1680) eller sista (1680–1710) fasen av forskningsperioden. Alltså visar tabellen i huvudsak att antalet lägre prästerskap ökade.

Tabell 2. Antalet kyrkoherdar (inklusive prostar), kaplaner och prostar i Viborgs stift förutom Kexholms län, under perioden 1650–1710. Prostar-nas relativa andel har räknats utifrån hela prästerskapet.

Område	År	Alla präster	Kaplaner	Kaplaner, %	Kyrkoherdar (inkl. prostar)	Kyrkoherdar (inkl. prostar), %	Prostar	Prostar, %
Tavastland	1650–1680	53	18	34	35	66	4	7,5
	1680–1710	69	36	52,2	32	46,4	5	7,2
	Sammanlagt	122	54	44,3	67	55	9	7,4
Savolax	1650–1680	65	29	44,6	36	55,4	2	3,1
	1680–1710	72	39	54,2	33	45,8	14	19,4
	Sammanlagt	137	68	49,6	69	50,4	16	11,7
Nyland	1650–1680	47	28	59,6	19	40,4	1	2,1
	1680–1710	46	21	45,7	25	54,3	7	15,2
	Sammanlagt	93	49	52,7	44	47,3	8	8,6
Södra Karelen	1650–1680	82	27	32,9	55	67,1	9	11
	1680–1710	79	41	51,9	38	48,1	11	13,9
	Sammanlagt	161	68	42,2	93	57,8	20	12,4
Alla församlingar	1650–1680	247	103	41,7	144	58,3	16	6,5
	1680–1710	267	137	51,3	127	47,6	37	13,9
	Sammanlagt	514	240	46,7	271	52,7	53	10,3

Redan år 1919 konstaterade Gunnar Suolahti att prästfamiljerna i Åbo stift och västra Finland ofta stannade kvar på sin födelseort i många generationer och endast långsamt utvidgade sina revir till närliggande socknar. I östra Finland var prästerna däremot tvungna att söka tjänster i trakter runt stiftet.⁵² Det betydde att prästerna i östra Finland var mer rörliga och oftare kom till församlingssgemenskaper utifrån. Den relativt stora mobiliteten bland prästerna i det östra stiftet är ett drag som också framkommer i materialet för denna undersökning. En betydande del av prästerna i Viborgs stift arbetade på flera orter under sin karriär (tabell 3). Ett intressant resultat är att nästan hälften av kyrkoherdarna arbetade i flera olika församlingar under sin karriär. Tre av fyra av dessa kyrkoherdar arbetade under sin karriär i två församlingar och drygt en fjärdedel i tre, fyra eller – i ett fall – rent av fem olika församlingar. Tabellen visar också att prästernas mobilitet

52. Suolahti, *Suomen papisto*, s. 17–20, 42.

Tabell 3. Prästernas rörlighet år 1650–1710. Prästerna som arbetade på två eller fler orter i prästerliga befattningar eller tjänster under sin karriär. Den relativa andelen har räknats utifrån alla präster i samma tjänstegrupp.

Område	År	Rörlighet, alla präster	Rörlighet, alla präster, %	Kaplaner	Kaplaner, %	Kyrkoherdar (inkl. prostar)	Kyrkoherdar (inkl. prostar), %
Tavastland	1650–1680	15	28,3	1	5,6	14	40
	1680–1710	28	40,6	10	27,8	18	56,3
	<i>Sammanlagt</i>	43	35,2	11	20,4	32	47,8
Savolax	1650–1680	24	36,9	2	6,9	22	61,1
	1680–1710	30	41,7	9	23,1	21	63,6
	<i>Sammanlagt</i>	54	39,4	11	16,2	43	62,3
Nyland	1650–1680	13	27,7	4	14,3	9	47,4
	1680–1710	10	21,7	5	23,8	5	20
	<i>Sammanlagt</i>	23	24,7	9	19,1	14	31,8
Södra Karelen	1650–1680	19	23,2	0	0	19	34,5
	1680–1710	33	41,8	12	29,3	21	55,3
	<i>Sammanlagt</i>	52	32,3	12	17,6	40	43
Alla församlingar	1650–1680	71	28,7	7	6,8	64	44,4
	1680–1710	103	38,6	36	26,3	65	51,2
	<i>Sammanlagt</i>	174	34,9	43	17,9	129	47,6

ökade under tiden som undersöks här. Ändå gällde ökningen främst kaplaner, om vilka uppgifter om deras tidigare verksamhet som adjunkter bara finns bevarade från slutet av denna tidsperiod. Därför visar dessa siffror inte nödvändigtvis på en verklig ökning av rörligheten, utan snarare på att vi inte har tillräckliga uppgifter om början av deras karriärer när det gäller den tidigare perioden.

Jag är främst intresserad av hur stor andel av prästerna som kom till församlingarna från andra socknar, och för att skapa en heltäckande bild av prästernas rörlighet har jag inkluderat prästernas verksamhet som adjunkter, vice pastorer, nådårspredikanter, regementspredikanter eller regementspastorer samt hovpredikanter. I tabell 3 har jag dock endast inkluderat prästerliga befattningar och inte lärotjänster, det vill säga verksamhet som lektor eller rektor vid gymnasium, katedralskola eller trivialskola. Om man räknar den totala andelen präster som kom till församlingarna utifrån, inklusive dem som tidigare hade arbetat i lärotjänster, ökar andelen rörliga präster under slutet av den period som

undersöks här – från 38,6 procent till 47,2 procent.⁵³ Man kan se dessa siffror som en minimiandel eftersom uppgifterna ofta fortfarande är bristfälliga från slutet av 1600-talet. Resultatet betyder att en betydlig del av församlingarna i praktiken var tvungna att ta emot präster som de inte kände från tidigare.

Även om granskningen här gäller prästerna i Viborgs stift, exklusive Kexholms län, har jag naturligtvis tagit hänsyn till prästernas rörlighet från eller till församlingarna i Kexholm och även från och till andra håll i riket. Till exempel blev Nils Rönberg, som tjänstgjorde som kaplan i Siikaniemi församling i Viborg, kyrkoherde i Sordavala.⁵⁴ Några präster tjänstgjorde också i Ingermanland under sina karriärer. Till exempel Olaus von Börger, som var född i Viborg och studerade i Dorpat och Rostock, fick sin första tjänst som kaplan i Ingris och arbetade också som konrektor vid trivialskolan i Nyen under en kort tid. Han verkar ha utgått från Ingermanland efter rupturkriget (1656–1658) utbrytande, och i Viborgs stift arbetade han först som kyrkoherdens adjunkt i Lappträsk tills han år 1659 blev kyrkoherde i Kerimäki.⁵⁵ Ändå begränsade sig rörligheten för de flesta prästerna till Viborgs stift. Jag har inte granskat prästernas rörlighet här efter år 1710 eftersom en stor del av prästerna flydde till Sverige när de ryska trupperna trängde in i landet.⁵⁶

För en del av prästerna var militärtjänsten en viktig väg till högre tjänster under karriären. De hade genom den möjlighet att förflyttas till en mer fördelaktig civiltjänst och rotationen i militärprästtjänsterna var relativt snabb.⁵⁷ En betydligt större del av Viborgs stifts regements-

53. Under hela undersökningsperioden ökade andelen rörliga präster från 34,9 procent till 40,5 procent om man räknar med prästerna som bara flyttade från lärotjänster till prästtjänster. I början av perioden är ökningen mindre, från 28,7 procent till 33,2 procent.

54. Databasen *Prästerna i Viborgs stift 1650–1710*.

55. Ibid. Om prästerskapet i Ingermanland, se Kyösti Väänänen, *Herdaminne för Ingermanland I. Lutherska stiftsstyrelsen, församlingarnas prästerskap och skollärare i Ingermanland under svenska tiden* (Helsingfors 1987), s. 168. Rupturkriget mellan Sverige och Ryssland är även känt som Karl X Gustavs krig. Under rupturen trängde ryska trupperna in i Ingermanland. Se Kujala, 'Viipurin Karjala', s. 365–376.

56. Om den ryska ockupationen i Finland, se Kustaa H. J. Vilkkunen, *Viha. Perikato, katke-ruus ja kertomus isostavihasta* (Helsinki 2005).

57. Jussi T. Lappalainen, *Elämää Suomen sotaväessä Kaarle X Kustaan aikana*, Studia Historica Jyväskyläensia 12 (Jyväskylä 1975), s. 155–162. Om militärpräster, se även Gudmundsson, *Konfessionell krigsmakt*.

Tabell 4. Präster som var verksamma som militärpräster och deras civil-tjänst därefter.

Område	År	Alla militär- präster	Militär- präster, %	Kaplaner som mili- tärpräster	Kaplaner, %	Kyrkoherdar (inkl. prostar) som militär- präster	Kyrkoherdar (inkl. prostar) som militär- präster, %
Tavastland	1650–1680	2	3,8	0	0	2	5,7
	1680–1710	8	11,6	2	5,6	6	18,8
	<i>Sammanlagt</i>	10	8,2	2	3,7	8	11,9
Savolax	1650–1680	8	12,3	0	0	8	22,2
	1680–1710	6	8,3	1	2,6	5	15,2
	<i>Sammanlagt</i>	14	10,2	1	1,5	13	18,8
Nyland	1650–1680	4	8,5	1	3,6	3	15,8
	1680–1710	5	10,9	2	9,5	3	12
	<i>Sammanlagt</i>	9	9,7	3	6,1	6	13,6
Södra Karelen	1650–1680	5	6,1	1	3,7	4	7,3
	1680–1710	7	8,9	1	2,4	6	15,8
	<i>Sammanlagt</i>	12	7,5	2	2,9	10	10,8
Alla för- samlingar	1650–1680	19	7,7	2	1,9	17	11,8
	1680–1710	27	10,1	6	4,4	20	15,7
	<i>Sammanlagt</i>	46	8,9	8	3,3	37	13,7

predikanter och regementspastorer förflyttades direkt till kyrkoherdetjänster än till kaplanstjänster (tabell 4). Före detta militärpräster verkade mest i församlingarna i Savolax, där var femte kyrkoherde som var verksam åren 1650–1680 kom från krigsfältet. Militärprästerna utgjorde en betydande del av de präster som kom till församlingarna utifrån, och ofta hamnade de på andra orter än sin ursprungliga hemvist. När de kom till församlingar trängde de ofta undan de lokala sökanterna som vanligen var de som stöddes av församlingsmedlemmarna.

Den regionala granskningen av materialet visar några skillnader i karriärutveckling mellan olika områden i Viborgs stift, även om prästernas mobilitet begränsar granskningen av regionala skillnader.⁵⁸ Trots metodens bristfälligheter kan man urskilja några regionala trender. Till exempel var prästerskapet i Tavastland mer homogent än på andra håll, så att endast tre präster avlade magisterexamen under den

58. Jag har tabellerat prästerna till ett visst område utifrån den högsta karriärfasen, det vill säga en präst som verkade som kaplan i Nyland och senare som kyrkoherde i Tavastland har räknats till Tavastland.

här tiden, fem präster hade innehaft lärotjänster och tio var fältpräster, och eftersom här inte fanns några städer arbetade alla präster på landsbygden. Å andra sidan fanns det mest kapellförsamlingar i Tavastland. I Savolax å sin sida fanns de flesta ”utomstående” prästerna under min undersökningsperiod. Nästan två tredjedelar av kyrkoherdarna i Savolax var utsocknes. Som ett undantag från det övriga materialet var kyrkoherdarna i Nyland betydligt mer sällan utsocknes än prästerna i andra områden; år 1650–1680 kom nästan varannan kyrkoherde från annan ort, men år 1680–1710 gällde detta bara var femte (tabell 3).

Det fanns också variationer mellan socknarna i andelen lokala präster och utsocknes präster. Till exempel i Jämsä var prästerna i hög grad släkt med varandra och födda i socknen, och också i Hollola arbetade många lokala präster i följd som kom från Orraeussläkten. I Hauho förfogade släkten Herkepaesus i hög grad över prästtjänsterna till dess att Johan Gåsman, en kyrkoherdeson från Sysmä som hade tjänstgjort som militärpräst och blivit prisad som en begåvad predikant, utnämndes till kyrkoherde år 1690.⁵⁹ I Kivinebb, Orimattila och Taipalsaari avancerade många lokala kaplaner till kyrkoherdetjänster. Däremot var många präster i Puumala utsocknes och domkapitlet förkastade församlingens kandidater åtminstone i två fall.⁶⁰

Även längden på prästernas ämbetsperioder skilde sig åt mellan socknarna. Under undersökningsperioden verkade hela tio män som kyrkoherde i Säkkijärvi, som var annexförsamling till andra lektorn i teologi. Bara två kyrkoherdar innehade tjänsten i Pernå och tre i Sulkava under samma period. I de flesta socknar verkade mellan 1650 och 1710 i allmänhet tre till nio kyrkoherdar. I varje socken verkade en kyrkoherde åt gången. De präster som levde till hög ålder hade tid att lära känna flera lokalsamhällen. Till exempel Johan Paulinus hann under sin långa karriär arbeta 20 år som kaplan i Asikkala och hela 35 år som kyrkoherde i Itis. Paulinus karriär fortskred enligt ett ganska vanligt mönster: han studerade vid akademien när han var ungefär 20 år, utnämndes till kaplan som 30-åring och till kyrkoherde som 50-åring.⁶¹

59. Lektorn i Viborg Matthias Martinus hade hunnit söka tjänsten redan medan företrädaren ännu levde. Kronan uppskattade inte det här agerandet och utnämnde Gåsman i stället för Martinus. Ändå kom Martinus till kyrkoherdetjänsten i Hauho år 1711. Se databasen *Prästerna i Viborgs stift 1650–1710*.

60. Databasen *Prästerna i Viborgs stift 1650–1710*.

61. Ibid.

”Lokala” och ”utsocknes” präster i lokalsamhället

Prästernas och församlingsbornas förhållande kunde gestalta sig mycket olika på olika håll i det svenska riket. Göran Malmstedt framhäver den nära relationen mellan församlingsborna och prästerna i de centrala områdena av riket som han själv har studerat. Enligt Malmstedt stannade till exempel prästerna i Växjö stift oftast nära sin födelseort under hela karriären. Prästerna kom ofta från bondefamiljer, de flesta rekryterades från landsbygden, och prästernas hushåll integrerades i bondesamhället under flera generationer. Enligt Malmstedt strävade staten och kyrkan efter att höja prästerskapets position till en klarare myndighetsställning och etablera en kulturell distans mellan prästerna och församlingsborna. Detta lyckades emellertid inte särskilt bra eftersom prästernas levnadsförhållanden var desamma som församlingsbornas. Prästerna var tvungna att ta hänsyn till ortsbornas åsikter för att kunna leva i samska med sina grannar.⁶² Bland prästerna i Viborgs stift fanns det däremot bara en handfull bondsöner.⁶³ Hur som helst verkar det också där ha varit viktigt att skapa och upprätthålla goda förhållanden med bondebefolkningen, som i praktiken också hade möjlighet att påverka det lokala religiösa livet.⁶⁴

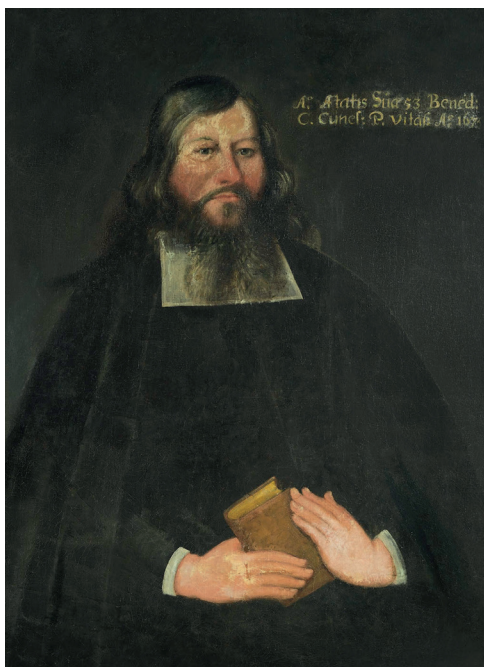
På lokalnivå önskade bönderna vanligen präster som var bekanta för dem och som härstammade från orten, och de hyste också förhoppningar om att den nya prästen skulle försörja sin företrädares familj. En bekant församling skulle säkert ha varit bekväm också för prästerna, men eftersom de ordinarie tjänsterna bara blev vakanta när tjänsteinnehavaren dog, kunde väntetiden bli lång. Kaplanens inkomster förblev generellt mycket lägre än kyrkoherdens, och kaplanerna strävade efter att förbättra sin ställning genom att söka vakanser runt om i stiftet. Skillnaderna i förmögenhet mellan dessa grupper var stora, och inkomsterna varierade ytterligare efter socknens storhet och jordbrukets produktivitet.⁶⁵ Även vice pastorer som i praktiken skötte kyrkoherde-

62. Malmstedt, *Bondetro och kyrkoro*, s. 124–125, 170–172.

63. Suolahti, *Suomen papisto*, s. 37–44; Databasen *Prästerna i Viborgs stift 1650–1710*.

64. Om det religiösa livet på lokalnivån, se till exempel Miia Kuha, *Pyhäpäivien vietto varhaismodernin ajan Savossa (vuoteen 1710)*, Jyväskylän studies in humanities 286 (Jyväskylä 2016).

65. Suolahti, *Suomen papisto*, s. 175–198; Ella Viitaniemi, ’Pappisperhe ja sosiaalinen selviytyminen Ylä-Satakunnan uudisasutusseudulla 1770–1820’, Riikka Miettinen & Ella Viitaniemi (toim.), *Reunamailla. Tilattomat Länsi-Suomen maaseudulla 1600–1800*, Historiallisia tutkimuksia 278 (Helsinki 2018).

Målningen av Benedictus Canuti (Bengt) Cunelius från 1675 finns kvar i Viitasaari kyrkoherdeämbete. Enligt målningens inskrift var Cunelius 53 år gammal när porträttet målades. Bild: Juha Liimatainen. Se även Yrjö Kotivuori, Ylioppilasmatrikkeli 1640–1852: Bengt Cunelius. Elektronisk publikation 2005, <https://ylioppilasmatrikkeli.helsinki.fi/henkilo.php?id=U189> (hämtad 15.6.2021).

tjänsterna i biskopens och gymnasielektorernas annexförsamlingar led av ringa inkomster. Till exempel Bengt Cunelius som tjänstgjorde som kompanipredikant i Nyenskans under rupturkriget på 1650-talet, utnämndes till vice pastor i Luumäki år 1660. Luumäki var biskopens annex där han samlade merparten av tiondet. Vice pastorns ekonomiska ställning var betydligt svagare än kyrkoherdens i en självständig församling, och Cunelius sökte en kyrkoherdevakans redan efter ett par år. Han utnämndes till kyrkoherde i Viitasaari, och 1663 reste han nästan 300 kilometer med sin familj till den främmande orten i norr.⁶⁶ Även i Lappvesi, ett annat biskopsannex, innebar vice pastorstjänsten en språngbräda till kyrkoherdetjänster på annan ort. Andreas Sculptorius begav sig till kyrkoherdetjänsten i Kuopio år 1684 efter att han hade

66. Hösttinget i Lappvesi härads nedre del 6.10.1657, KO a:2, s. 131, Häradsrätternas renoverade domböcker, Riksarkivet (RA), Helsingfors; Jukka Partanen, 'Lappee suurvalta-ajalla', Ville Laakso et al., *Kauskilasta keisarin aikaan. Lappeen historia I. Esihistoriasta vuoteen 1865* (Lappeenranta 2011), s. 219–222; Databasen *Prästerna i Viborgs stift 1650–1710*.

arbetat i Lappvesi i sjutton år, hans efterträdare Johan Buscherus begav sig till Björkö efter tre år som vice pastor och Arvid Paulinus till Itis efter sju år.⁶⁷ I Viborgs stift, där församlingarna var fattigare än i Åbo stift i väst, var inkomstläget förmodligen ett ännu större problem, vilket möjligen kan förklara den stora mobiliteten bland prästerna där. Många präster i materialet flyttade till grannsocknen eller inom närområdet, men liksom för Cunelius, betydde flytten för många andra en flera dagar lång resa till en främmande omgivning, där prästen och möjligtvis också hans familj behövde ordna sitt vardagsliv på nytt och skapa nya sociala nätverk.

I vissa fall hände det att en ny kyrkoherde tillsattes i en socken där socknens bönder redan offentligt hade meddelat att de inte ville ha någon främmande präst. Om nykomlingen dessutom redan var gift hade han inte möjlighet att rota sig i socknen genom att gifta sig med företrädarens änka eller dotter. Till exempel Anton Brudgum, som hade tjänstgjort som militärpräst i 20 år i åtminstone Riga, och utnämndes till kyrkoherde i Puumala år 1681, kom till orten med hustru och barn.⁶⁸ Brudgum kom till socknen vid en tidpunkt då det fanns två andra kandidater till tjänsten – båda lokala ordsbor. Församlingsborna ville inte ha några främmande präster till socknen, vilket de också offentligt framförde vid tinget. Den tidigare kyrkoherden, Jöran Nigraeus, som också hade kommit till socknen och i valet vunnit över lokala kandidater, hade avlidit år 1678, efter vilket kyrkoherdens änka bad att församlingen skulle ge vokationen till hennes son Carl så att han skulle kunna följa sin far i tjänsten. Församlingsborna meddelade att de kunde nöja sig med denna lösning eller alternativt med kaplanen Israel Ithimaeus som ny kyrkoherde eftersom han var mer erfaren men också bekant för socknens invånare. Ändå utnämnde domkapitlet Brudgum vars meriter var en lång karriär, studier vid Kungliga akademien i Åbo och en tidigare militärprästtjänst. Historikern Pekka Lappalainen antar att hans adliga släkting, kapten Hans Brudgummes prestige var en annan betydande faktor i valet.⁶⁹

67. Databasen *Prästerna i Viborgs stift 1650–1710*.

68. Ibid. Namnet Anton Brudgum användes i domböckerna, men i andra källor framkommer även namnet Antonius Breutigam.

69. Vintertinget i Puumala 13–14.1.1679, KO a:2, s. 3–4, RA, Helsingfors; Databasen *Prästerna i Viborgs stift (1650–1710)*; Pekka Lappalainen, *Puumalan historia 1. Luonto, esihistoria ja vaiheet vuoteen 1743* (Puumala 1967), s. 452, 557–558.

Brudgum reste alltså i början av 1680-talet norrut för att leda en socken där han inte kände någon och där man inte betraktade honom som välkommen.⁷⁰ Ändå verkar hans samlevnad med den nya församlingen ha blivit fridfull, och i källorna kan man bara hitta några typiska rättsprocesser som kyrkoherden förde för att säkra sin ekonomiska ställning och för att skaffa nödvändiga ekonomibyggnader till prästgården.⁷¹ Eftersom Brudgum kom till orten utifrån, var han tvungen att etablera sin ställning i lokalsamhället genom sitt agerande, och han verkar ha uppträtt försonligt och varit beredd att kompromissa med egna intressen till förmån för församlingen. Brudgum avtalade med socknens bönder att den nya stadgan om prästerskapets avlöning inte skulle tas i bruk i Puumala utan prästernas lön skulle också framöver betalas enligt ”en gammal vana och god plägsed”.⁷² På många håll gjorde man lokala avtal i stället för att tillämpa 1681 års resolution.⁷³ En kyrkoherde som kom utifrån till orten skulle försäkra socknens invånare om legitimiteten i sina handlingssätt och krav. Kyrkoherden behövde vinna församlingsbornas förtroende, bilda nätverk med rätt personer och befästa sin plats i gemenskapen.⁷⁴

Om prästerna var oförmögna att kontrollera sitt hushåll och sitt privatliv så påverkades också deras auktoritet i församlingen. Till exempel godkändes inte drickande om det ständigt påverkade prästens ämbetsutövning.⁷⁵ Allmogeklagomål, som Mikko Hiljanen har forskat i, visar att bönderna förväntade sig att prästen skulle leda sitt hushåll

-
70. Jämför Viitaniemi, *Yksimielisyydestä yhteiseen sopimiseen*, s. 229. Ella Viitaniemi skriver på ett motsvarande sätt om Johan Avellan som tillträdde kyrkoherdetjänsten i Kumo över hundra år senare, år 1778, och också kom utifrån till socknen. Viitaniemi beskriver hur Avellan mötte socknens bönder som noggrant övervakade sina rättigheter, deras passiva motstånd samt många års processande med dem.
71. Hösttinget i Puumala 13–15.11.1682, KO a:2, s. 65, RA, Helsingfors; Sommartinget i Puumala 13–14.6.1681, KO a:2, s. 7, RA, Helsingfors; Hösttinget i Puumala 24–25.10.1681, KO a:2, s. 74, RA, Helsingfors; Sommar- och hösttinget i Puumala 23–25.10.1690, KO a:4, s. 2, 4, RA, Helsingfors.
72. Sommartinget i Puumala 13–14.6.1681, KO a:2, s. 7, RA, Helsingfors.
73. Hannu Välimäki, *Kymmenyksistä kirkollisveroon. Kirkollisverotus Suomen evankelisluterilaisessa kirkossa reformaatiosta nykypäiviin*, Finska kyrkohistoriska samfundets handlingar 188 (Helsinki 2002), s. 128–129.
74. Viitaniemi, *Yksimielisyydestä yhteiseen sopimiseen*, s. 246.
75. Kustaa H. J. Vilkkunen, *Juomareiden valtakunta 1500–1800. Suomalaisten känni ja kulttuuri* (Helsinki 2015), s. 291.

exemplariskt.⁷⁶ Strax efter att Anton Brudgum inträdde i tjänsten råkade hans familj ut för en kris som också påverkade den omgivande gemenskapen. Familjens förstfödde, Michel, som var drygt 21 år gammal och sannolikt hade fötts i Riga, led av allvarliga problem med sin mentala hälsa och misshandlade särskilt sin mor upprepade gånger. Han dömdes år 1685 för misshandeln av en bonde samt för mordbrand av dennes hus.⁷⁷ Dessutom dräpte Michel en annan bondes gamla och blindade far under ett av sina raserianfall. Michel dömdes till döden och avrättades vintern 1691.⁷⁸ Under en av dessa rättegångar framkom det också att kyrkoherden själv var våldsam mot sin hustru, och prästfrun Christina Krantz anhöll om ”skilliobreff” från sin man vid hösttinget 1689. Orsaken var den hårda behandlingen som hon utsattes för av både sin man och sin son; båda misshandlade henne kontinuerligt. Familjens män klarade sig dock undan med enbart varningar. Kyrkoherden tillrättavisades under tinget och han fick frågan om detta var lämpligt uppförande för en prästman, på vilken han svarade genom att tigande sänka blicken.⁷⁹ Efter detta finns det inte några fler hänvisningar till kyrkoherdens våldsamhet i protokollen, utan han sägs ha försvarat sin hustru mot sonens raseri.⁸⁰

Familjen Brudgums kris avslöjade en fars misslyckande med att förverkliga sin patriarkala roll, vilket var så mycket värre eftersom det var fråga om kyrkoherden som förväntades föra ett exemplariskt liv med sin familj.⁸¹ Kyrkoherden kunde inte hålla sin son i tukt och gjorde sig dessutom själv skyldig till en alltför hård disciplinering av sin hustru, vilket sågs som bevis på att han också hade misslyckats i rollen som make.⁸² Det är möjligt att lokalsamhällets inflytande åtminstone

76. Hiljanen, 'Det finska prästerskapets roll', s. 499–502; Vilkuna, *Juomareiden valtakunta*, s. 291.

77. Vintertinget i Puumala 11–12.2.1685, KO a:3, s. 108–113, RA, Helsingfors.

78. Sommar- och hösttinget i Puumala 23–25.10.1690, KO a:4, s. 11–24, RA, Helsingfors; Vintertinget i Puumala 10–11.2.1692, KO a:4, s. 13, RA, Helsingfors.

79. Hösttinget i Puumala 21.10.1689, KO a:4, s. 326–328, RA, Helsingfors.

80. Sommar- och hösttinget i Puumala 18–19.11.1691, KO a:4, s. 252–263, RA, Helsingfors.

81. Jämför Lennartsson, 'Att föregå med ett gott exempel', s. 61.

82. Om manlighet och familjevåld under den tidigmoderna tiden, se Jonas Liliequist, 'Käanteinen vaimokuri. Diskurssi avioliittoon kuuluvasta miehisyydestä, vallasta ja auktoriteetista Ruotsissa uskonpuhdistuksesta 1800-luvun alkuun', Piia Einonen & Petri Karonen (toim.), *Arjen valta. Suomalaisen yhteiskunnan patriarkalisesta järjestyksestä myöhäiskeskiajalta teollistumisen kynnykselle (v. 1450–1860)*, Historiallinen Arkisto 116 (Helsinki 2002).

delvis påverkade Brudgums våldsamma uppförande mot sin hustru till det lugnare efter rättegången. Trots allt verkar Anton Brudgums förhållande till lokalsamhället i Puumala ändå för det mesta ha varit bra och fortsatt så trots att sonens våldsbrott och familjens inre konflikter behandlades offentligt.

En intressant anklagelse riktades ändå indirekt mot kyrkoherden. I handlingen om mordbrandsåtalet togs också ett åtal upp som bonden Mikko Koivonen, offer för misshandeln, hade framkastat om de lokala prästernas drickande i länsmannens hus. Kyrkoherden Brudgum och kaplanen Israel Ithimaeus blev chockade över att höra att Koivonen hade låtit skriva om saken till självaste biskopen som nu krävde att ärendet skulle utredas vid tinget. Prästerna berättade att de hade gått till länsmannens hus efter aftonpredikan ”Kyrkioråd att hålla”, eftersom kyrkan inte hade någon sockenstuga och länsmannen också verkade som kyrkovård. Efter mötet inbjöd länsmannen prästerna att stanna på kvällsmål och männen åt, drack tre stop öl och gick sedan hem.⁸³ Tre stop betraktades som en godtagbar dryckesmängd⁸⁴, och eftersom inget hade hänt som på något sätt kunde anses fördömligt, tillrättavisades Koivonen strängt för sin felaktiga anklagelse. Man kan inte veta om Koivonens konflikt med kyrkoherdens familj avspeglade mer generella attityder i socknen, men det verkar ha handlat om ett enskilt fall. Vanligen klagade bönderna inte på kyrkoherdens drickande om han i övrigt skötte sin tjänst på ett dugligt sätt. Ändå ansågs det viktigt att kyrkoherden och hans hushåll levde i samska med varandra och med den övriga gemenskapen i socknen.⁸⁵ I Brudgums fall ledde inte ens allvarliga problem inom familjen till några större problem i hans förhållande till församlingsborna. Sannolikt skötte kyrkoherden sina åligganden väl i övrigt och levde i samska med sin församling, varför det inte fanns några skäl att ifrågasätta hans ställning. Brudgum verkar också snabbt ha skapat goda relationer med centrala personer i socknen.

Det var också viktigt för förhållandet mellan prästen och församlingen att prästens krav inte var orimliga när han uppbar sina löneinkomster från församlingen. Prästernas huvudsakliga inkomster bestod av det tionde som församlingsmedlemmarna betalade av gårdens inkomst.

83. Hösttinget i Puumala 3–4.11.1684, KO a:3, s. 127–131, RA, Helsingfors.

84. Vilks, *Juomareiden valtakunta*, s. 211.

85. Malmstedt, *Bondetro och kyrkoro*, s. 125–126.

Kyrkoherden hade rätt till ett tertial av tiondet som betalades av inkomsten från jordbruket, boskapsskötseln, jakten och fisket. Prästerna fick dessutom betalt för kyrkliga förrättningar, som begravingar, och de fick också det traditionella mattillskottet av församlingsborna samt frivilliga gåvor och olika lokala betalningar. Folk som inte ägde gård betalade inte tionde, varför skriftpengar bars in av dessa, särskilt under de skriftresor som ordnades före påsk. Ytterligare skulle församlingsborna bygga och underhålla prästgårdens hus.⁸⁶ Kyrkoherden i Vederlax, Henrik Hoppius, försvarade ivrigt sina ekonomiska rättigheter. Som kaplan var Hoppius omtyckt i socknen⁸⁷, men efter tillträdet till kyrkoherdetjänsten hamnade han ändå i tingen med församlingsmedlemmar. År 1668 fick länsmannen och en av socknens nämndemän i uppdrag att gå runt i socknen med Hoppius och säkerställa att ingendera parten handlade orätt: prästen fick inte kräva för mycket (och inte med våld) och bönderna fick inte heller ge för lite. Även i Vederlax kom bönderna överens med kyrkoherden om löningen, vilket bekräftades med handslag mellan kyrkoherden och den bonde som representerade socknen.⁸⁸

I Vederlax förbättrades situationen ändå inte, och allmogen sände in klagomål mot Hoppius till riksdagen. Klagan hemställdes till rannsaking vid hösttinget 1673. Bönderna berättade att Hoppius uppbar sina inkomster på sockenresorna genom påtryckningar, tvång och till och med våld om församlingsborna inte fyllde hans krav utan protester. Hoppius klarade sig med en varning och krav på att bättra sig om han ville undvika straff i framtiden.⁸⁹ Hoppius fordringar upplevdes som oresonliga i lokalsamhället och dessutom brukade han våld mot sina församlingsmedlemmar och även mot sin familj. Han ställdes inför rätta igen på 1680-talet för att ha slagit sin son, som var kaplan, och några år senare för att ha slagit en bonde i kyrkan efter gudstjänsten.⁹⁰ I det patriarkala samhället normerades prästernas beteende också efter manlighetens ideal. Prästen skulle agera exemplariskt som ledare för hushållet och hålla sina församlingsmedlemmar i tukt med fader-

86. Välimäki, *Kymmenyksistä kirkollisveroon*, s. 116–126.

87. Hösttinget i Vederlax 26–27.8.1661, KO a:1, s. 28v, RA, Helsingfors.

88. Sommaringet i Vederlax 21–22.8.1668, KO a:2, f. 141, RA, Helsingfors; Databasen *Prästerna i Viborgs stift 1650–1710*.

89. Hösttinget i Vederlax 24.11.1673, KO a:3, f. 37v–38v, RA, Helsingfors; Yrjö Kaukiainen, *Virolahden historia 1* (Virolahti 1970), s. 313, 332–333.

90. Vintertinget i Vederlax 1.2.1693, KO a:4, s. 135–145, RA, Helsingfors; Vintertinget i Vederlax 3–4.2.1685, KO a:2, s. 60–61, RA, Helsingfors.

liga tillrättavisningar, men också undvika överdrivet våld liksom en kärleksfull och förstående fader. Hoppius våldsamhet överskred klart gränserna för faderlig disciplin och ledde till att bönderna var tvungna att vädja till världsliga myndigheter för att rätta till situationen.

Slutsatser

I denna uppsats har jag beskrivit prästernas karriärutveckling och deras förhållande till lokala församlingar i Viborgs stift under slutet av 1600-talet. Den största förändringen i karriärutvecklingen var att tyngdpunkten i studierna flyttade sig från Viborgs gymnasium till universitetet, huvudsakligen till Åbo och till viss del också Dorpat. Prästerskapets mobilitet och andelen lägre prästerskap ökade något. Prästerskapets heterogenitet ökade i längden så att både utbildningen och karriärutvecklingen blev mångsidigare. Detta visar både ökningen av magisterexamina och den gradvisa ökningen av präster som verkade i lärotjänster eller som militärpräster. Ändå var en betydlig del av prästerskapet kaplaner som fick sin utbildning i Viborgs gymnasium och som stannade i kaplanstjänsten under hela sin karriär. Såväl levnadsstandarden som utbildningsnivån hos dessa präster avvek väldigt mycket från de kyrkoherdar och prostar som utbildade sig under längre tid och som nådde goda tjänstepositioner. Mellan dessa poler fanns det dock många olika omständigheter och variationer i prästkarriärerna.

I denna undersökning har fokus också legat på prästerskapets position i lokalsamhället. Det fanns olika faser i prästernas liv och under sin karriär arbetade de i olika församlingar. Kyrkoherden var både en enskild individ och en representant för kyrkan och sitt stånd, men också en medlem av lokalsamhället, och han var även tvungen att ta hänsyn till praktikerna i lokalsamhället. Prästens förhållande till församlingsmedlemmarna påverkades sannolikt i hög grad av hans auktoritetsställning men också av hans personlighet och huruvida församlingsmedlemmarna upplevde att hans krav på gemenskapen var rimliga eller inte samt lokalsamhällets vanor och värderingar. Kravet på gott grannskap gällde också för präster.⁹¹

91. Om prästernas personliga förhållanden till församlingsmedlemmar, se Michelle Armstrong-Partida, 'Conflict in the parish. Antagonistic relations between clerics and parishioners', Ronald J. Stansbury (ed.), *A Companion to Pastoral Care in the Late Middle Ages (1200–1500)* (Leiden 2010).

Prästernas ”världsliga” förhållande med församlingsborna var dubbelbottnat: det bestod å ena sidan av församlingsledarens samhälleliga och officiella förhållande till lokalsamhället som helhet, å andra sidan av prästens personliga förhållande till församlingsmedlemmarna. Om det förekom återkommande orättvist bemötande av enskilda församlingsmedlemmar kunde det leda till mer generella problem i förhållandet mellan prästen och församlingen, och församlingsmedlemmarna strävade efter att lösa dessa situationer genom att använda officiella kanaler men ibland även genom att tillgripa våld.⁹² Det fundamentala problemet i prästernas och församlingsbornas förhållande i Europa som helhet, i såväl protestantiska som katolska församlingar, var motstridigheten mellan prästernas andliga roll och det jordiska levebrödet som gjorde dem beroende av församlingsborna. Detta beroende gngade på prästernas auktoritet på en lokal nivå.⁹³

Kontinuiteten betonades i tidens värdesystem, och bönderna önskade sig vanligen präster som de redan kände till. I bästa fall skulle prästerna även ta hand om försörjningen av företrädarens familj. Ändå bestämde domkapitlet och kronan ofta om tillsättningen i strid mot lokalsamhällets önskemål. Denna undersökning visar att utomstående präster inte nödvändigtvis hamnade i ”ett tyst krig” med sitt lokalsamhälle, som Gunnar Suolahti antagit. Att en präst kom från samma socken var dock ingen garanti för att de skulle leva i sämja med församlingen, utan även lokala präster kunde hamna i öppna konflikter med sina församlingsmedlemmar. På basis av de exempel fall som behandlats här är det inte möjligt att göra några generaliseringar av förhållandet mellan ”lokala” och ”utsocknes” präster och deras församling. Vad som är tydligt är ändå att situationerna varierade och när allt kom omkring påverkade prästens personlighet, benägenhet att samarbeta och förmåga att bilda nätverk med ortens nyckelpersoner hans ställning i lokalsamhället mer än hans ursprungliga hemort. Som ståndspersoner upplevde prästerna och deras familjer att de tillhörde en särskild grupp, men genom sin ställning hade de också en särskilt central roll i gemenskapen. Hela lokalsamhället led om förhållandet mellan prästen och församlingen inte fungerade.

92. Se till exempel Kuha, *Pyhäpäivien vietto*, s. 127–132.

93. Luise Schorn-Schütte, 'The Christian clergy in the early modern holy Roman Empire. A comparative social study', *The Sixteenth Century Journal* 29:3 (1998), s. 731.